

SIMON GALLOT (Fotó: Patrick Roy)

SIMON GALLOT

Ligeti György – Francis Bayer: Beszélgetések

(Részlet)¹

Francis Bayerrel (1938–2004) a kétezres évek elején találkoztam párizsi otthonában. Találkozásunk egyetemi tanulmányaim alatt történt, mikor Ligetiről írtam szakdolgozatot. Ami Bayert illeti, épp ekkor vonult nyugdíjba a Sorbonne-on betöltött tanári állásából. Zenetudósként is éppoly kivételes tiszteletnek és elismerésnek örvendett, mint zeneszerzőként. Előzetesen már olvastam (és rendkívül szerettem) *De Schönberg à Cage* című tanulmányát, és azt tanácsolták, keressem fel őt. A nyolcvanas években ugyanis egy mély elemzéseket tartalmazó könyv írásába kezdett Ligeti György zeneszerzői munkásságáról, amelyet különböző okokból kifolyólag nem publikáltak. Bayer és én tehát több ízben találkoztunk, és szenvedélyes eszmecsere-t folytattunk Ligetiről, a 20. századi zeneszerzés vezércsilagáról. Legnagyobb bánatomra Bayer az őt régóta sújtó betegség következtében 2004-ben elhunyt. Mivel tisztában volt állapotával, nem sokkal halála előtt rám hagyta Ligetire vonatkozó dokumentumait, többek közt beszélgetéseiket, amelyeknek egy részlete az alábbiakban olvasható.

Ezeket a francia nyelvű dialógusokat 1984. november 23. és 1985. június 10. között vették hangszalagra Párizsban, később Hamburgban. A felvételeket hét, egyenként 60–90 percnyi anyagot tartalmazó audiokazettán rögzítették. Ez az anyag mindmáig kiadatlan maradt.

Néhány pontosítás a hanganyag írásba foglalását illetően: a két zeneművész gyakran említi Ligeti fiatalkori műveit, amelyekből bizonyos darabok befejezetlenek maradtak, vagy nem kerültek publikálásra. Francis Bayer azon katalógus számjelzéseire hivatkozik, amelyet Ove Nordwall zene-tudós alkalmazott, aki elsőként kísérelte meg összeállítani Ligeti műveinek listáját. Az olvasás megkönnyítése érdekében a katalógusba foglalt daraboknak közvetlenül a címét írtuk jelen szövegünkbe. Ezenkívül említést kell tennünk Heidy Zimmermann nemrég megjelent jelentős munkájáról is, amely a megmaradt kéziratok alapján állít listát a zeneszerző műveiből (*Inventare der Paul Sacher Stiftung n°34, Sammlung György Ligeti, Musikmanuskripte*, Bazel, Schott, 2016).

(Párizs, 1984. november 23.)

✔ **Ligeti György:** Eddig csak Nordwall² könyve jelent meg, ami kiváló, különösen svéd nyelven (a német fordítás nem sikerült túl jól). Van még egy kis angol könyv, Griffithstől,³ ami abszolút rendben van, remek, de rendkívül populáris.⁴ Ismeri a beszélgetéseket?

✔ **Francis Bayer:** Igen.

✔ **L. Gy.:** Tájékoztatnom kell, hogy Pierre Michel⁵ is...

✔ **F. B.:** Őt csak névről ismerem. Nem volt alkalmam találkozni vele, mivel Strasbourgban tartózkodik.

✔ **L. Gy.:** Ő egy fiatal francia zene-tudós, Önnél fiatalabb, aki a cikkeimet fordította a Bourgeois kiadó-nak.⁶ Írt rólam egy könyvet, amelyben egy igen hosszú dialógus – hosszas beszélgetéseket folytattunk több napon keresztül – és elemzések is vannak. Épp most publikálják. Mindenesetre, azt hiszem, teljesen más igényű, mint az öné. Amit az ön könyvéből eddig láttam, igazán magas színvonalú. Nem mintha Michelt bírálnám...

✔ **F. B.:** Az ő könyve még inkább bevezető jellegű.

✔ **L. Gy.:** Igen, egész pontos elemzéseket is tartalmaz, de nincs meg benne az az elmélyült reflexió, amely például az ön hangtérről szóló könyvében.⁷ De van még más is, a zeneújságíró Jean-Noël von der Weidtől,⁸ aki egy fejezetet akar rólam írni egy könyvbe (amelyet a jövő évben terveznek megjelentetni), amelyben több mindenről is szó van, irodalomról, fényképészetről, filmművészetről... De ez inkább irodalmi, költői, és nem tudományos. Azért mondom el mindezt, hogy tudja, vannak próbálkozások Franciaországban – jónak látom előzetesen megosztani ezeket az információkat –, de ezek közül az öné a tudományos igényű.

✓ **F. B.:** Olyasmire törekszem, amit a lehető legjobbnak és a lehető legátfogóbbnak remélek, de ez nem akadályoz senkit az ön zenéjének kutatásában, épp ellenkezőleg.

Ma életének első feléről szerettem volna kérdezni, vagyis arról az időszakról, ami az előtt telt, hogy Nyugaton járt volna. Szinte mindent elolvastam, amit csak lehetett, úgy értem, azokat a szövegeket, amelyeket ön saját kezűleg írt a *Mein Judentumban*.⁹

✓ **L. Gy.:** Igen, ez utóbbi kissé egyoldalú; azt kérdezték tőlem, hogyan viszonyulok a zsidó valláshoz. Mindezt egy rádiókonferencia okán (én csak megírtam a cikket, amit felolvastak egy stuttgarti rádióban). Arra kértek, hogy csak ebből az aspektusból írjak. Zsidó vagyok, de ennek nem tulajdonítok nagy jelentőséget. A hitleri elnyomás jelentősen befolyásolta az életem, de a családom nem volt valóságos. E miatt a cikk miatt azt hitték, hogy a vallás kiemelt fontosságú eleme az életemnek, de ez nem így van.

✓ **F. B.:** Ha a *Mein Judentumban* megjelent cikkét olvassuk, és a másikat, amelynek címe *Erinnerung aus mein Kindheit*...¹⁰

✓ **L. Gy.:** ...*musikalische*. Ebben a cikkben csak zenéről írtam, ez egy másik nézőpont.

✓ **F. B.:** Ezen a két aspektuson, a zsidósággal való kapcsolatán és a gyerekkori zenei élményein kívül mit kellene még vizsgálnunk, hogy teljes képet kapjunk gyermekéveiről?

✓ **L. Gy.:** Mindenekelőtt le szeretném szögezni, hogy ez a két aspektus önmagában csak egy rendkívül kis részét adja a teljes képnek. Sok minden más is közrejátszott, amikről viszont nehéz beszélnem. Először is az, hogy később zeneszerző leszek, egyáltalán nem volt tervben – ezt egyébként meg is írtam abban a cikkben, de szigorúan csak a zene szemszögéből (például hogy egy híres hegedűművész is volt a családukban stb.).

Az életem és a gyerekkorom az utóbbi két szemponttól jóval árnyaltabb. Először is az által a kultúra által, amelynek Magyarországról érkezett szüleim nem voltak eredendően részesei Dicsőszentmártonon, egy erdélyi kisvárosban. Ők Budapesten házasodtak, de apám¹¹ a Balaton környékéről származott, és anyám¹² is olyan család tagja, amelynek ebben a régióban erednek a gyökerei. Ő sohasem élt Budapesten, a család többi tagjával, összes nagybácsimal és nagynénemmel ellentétben. Egyik nagynéném, aki jelentős szerepet játszott az életemben, apámat követve velük tartott Dicsőszentmártonra, és ott házasodott meg.

✓ **F. B.:** Marcsi nagynénjéről lenne szó?

✓ **L. Gy.:** Igen, Marcsiról. Szinte anyámként tekintettem rá. A város kicsi volt; mindig közel lehetünk egymáshoz. Ő apám egyik lánytestvére volt, nála fiatalabb, anyámmal majdnem egyidős. Az egyik legfontosabb ember volt az életemben.

Budapesten élt szinte az egész család, tehát a szüleim mint külföldiek tartózkodtak Erdélyben. Ennek nyelvi oka is volt, mivel a románt használta mindenki, még a magyarok is, a szüleimet kivéve. Ami fontosabb volt számomra, mint a zsidó kultúra, amelyet igen kevésbé ismertem, a Romániában való nyelvi kisebbséghez tartozás volt. Szerettem ezáltal egy igazán magyar irodalmi műveltség-re, egy egész *backgroundra*. Kisgyermekként a németet is gond nélkül beszéltem, mivel bécsi származású bejárónőnk volt. (És minthogy évekig nem használtam a későbbiekben a németet, újra meg kellett tanulnom... elfelejtettem.)

Ami számomra igazán fontos szerepet játszott, a zenében is, az a bizonyos hangulat volt, amely a magyar kultúra sajátja, és amit rendkívül nehéz elképzelni, ha az ember nem magyar. Olyannyira más nyelv, abszolút sajátos gondolatmenettel és struktúrával. Amikor gyerek voltam, ez természetesen nem tudatosult bennem, de például a gimnáziumban¹³ már igen. Román gimnáziumba jártam, de iskolát váltottam, és magyar gimnáziumban érettségiztem. Később a magyar nyelvtan és mondattan sajátosságai rendkívül érdekeltek. Erős kötelék fűz a magyar költészethez is, a népnyelvhez pedig sokkal inkább, mint a népzenehez.

Pedig ez utóbbihoz már egész kicsiként hozzászoktattak; sok népdalt hallgattunk, főleg Erdélyben. A zene volt a másik fontos aspektusa az életemnek, de ezt már említettem. A közkedvelt helyi zene főként a cigányzene volt, mivel sok cigány élt Dicsőszentmártonon. Nem szerettem ezt a zenét. Ugyanakkor rendkívül élénken jelen volt az is, amit Bartók és Kodály fedezett fel, az igazi magyar parasztlélek (ami egyébként Budapesten már nem volt hallható). Többek közt a magyar szakácsnénk énekelte ezeket.

Mégis, a zenei neveltetésem alapját főleg azok a lemezek adták, amik a családjunk birtokában voltak, zongoránk nem volt. Leginkább komoly, nehéz darabokat hallgattam, operákat stb. A zenei környezetünk inkább vidékies volt.

Kilencéves koromtól kezdve, és később is, a gimnáziumban, az érdeklődésem rendkívül egyoldalúan a természettudományok felé irányult. Jó voltam matematikából, fizikából és kémiából, viszont csapnivaló nyelvből és történelemből. De ez érdekes módon később változott. Például, ma már egész jól beszélek franciául, de amikor ötödik osztályos gimnazista voltam, pótvizsgáznom kellett ebből a nyelvből. Ki nem állhattam a történelmet sem. Most, és több mint harminc éve már, sokkal szélesebb érdeklődési köröm van: a tudományok még mindig érdekelnek, de a humán tudományok is, nem csak a természettudomány. Rendkívül érdekelnek a kultúráról és a történelemtől szóló írások. A gimnáziumban szigorúan racionalista voltam. Ezt biztosan apámtól örököltem, aki tipikus 19. századi racionalista ateista volt, igencsak baloldali politikai beállítottsággal (nem mintha kommunista vagy szocialista lett volna, semmilyen párthoz nem csatlakozott). Én az ő véleményén voltam (de ma már egyáltalán nem vagyok baloldali).

Erdélyben egy mellesleg egészen más, magyar műveltségű értelmiségi környezetben éltem Kolozsváron, mint kisgyerekkoromban. Száz-százötven ezres lakosságú, mondhatni, a legnagyobb város volt a régióban, ugyanakkor egész vidékies. A kettős, román és magyar kultúra ténye, amiről említést tettem a zenéről szóló cikkemben, rendkívül érdekes. A többség magyar volt, és magyarul is beszélt (míg manapság nem ez a helyzet, abszolút a románság érvényesül). De volt néhány román barátom, amikor román gimnáziumba jártam, így nyertem egy kis betekintést a kevésbé számos és teljesen különböző román értelmiség köreibé is. Magyarország inkább osztrák és német kulturális irányultságú volt, nagyszámú irodalmárral, értelmiséggel. Eközben Romániában, egy egész kezdetleges, földművelő országban (Magyarország is ilyesmi ország volt, de nem olyan markánsan) sokkal kevesebb hasonló ember élt. Igencsak vékony, de kiváló értelmiségi rétege volt Bukarestnek és Kolozsvárnak is. Olyan tanárim voltak az iskolában, főleg matematikából, akik igen magas színvonalon oktattak¹⁴ (jelenleg sok tudóst ismerve, ezt nyugodt szívvel állíthatom).

Románia inkább a francia kultúra felé hajlott. Így nemcsak magyar és német, de egy kis francia műveltséget is elsajátítottam. A gimnáziumban kis részleteket kellett olvasnunk Pascaltól... vagy egyházi emberektől, mint Bossuet. Elég specifikus dolgokat, még franciául is így mondják, specifikus [nevet]. Viszont 19. századinál újabbakat nem. Sőt, még Verlaine-t, Rimbaud-t és Baudelaire-t sem oktattak... túl átkozott volt [nevet]. Régi irodalmat olvastunk, több másodlagos jelentőségű költőt a Pléiade-ből, és sok minden mást is, természetesen rengeteg Molière-t, Racine-t és Corneille-t. Sokkal inkább az irodalmat tanították, mint a zenét vagy a festészetet. Elszigetelt élet volt ez, a festészetet is csak könyvből ismertem. Rendkívül korlátozott lehetőségeink voltak az utazásra; Budapest és Bukarest volt a legtávolabbi pont, ahova el tudtunk jutni. Gyerekkoromban és gimnáziumi éveimben nem jártam semmilyen más országban, mint Magyarországon és Romániában. Nagyon keveset utaztunk.

▼ **F. B.:** A festészettel kapcsolatban, ha már szóba hozta a képeket, amiket a könyvekből ismert, ön írt egy kórusművet *Temetés a tengeren* [Funérailles en mer] címmel, még Kolozsváron. Ennek van köze a Turner-festményhez?

▼ **L. Gy.:** Nincs. Nem ismerem ezt a képet, még ma sem.

▼ **F. B.:** Ez egy Londonban kiállított festmény...

▼ **L. Gy.:** Nagyon szeretem Turnert, de nincs semmilyen összefüggés. Ezt a kórusművet Ady Endre, egy széleskörűen ismert költő verse ihlette, aki egyébként sokáig élt Párizsban, de csak magyarul írt. Nagy költőnek tekintik (az első magyarok egyike, akit külföldön is így tisztelnek), de én nem tartom annak. Természetesen fiatal koromban rendkívül megfogott az ő szimbolista, igencsak patetikus költészete. A *Temetés* az ő verseinek egyikén alapszik. Talán ő lett volna, aki ismerte Turner képét? Nem hiszem. Bretagne-t viszont ismerte. Ez a vers is tengerbe fulladt breton halászok temetését dolgozza föl. Lehetséges, hogy részt vett ilyen szertartáson amikor Bretagne-ban volt? Ez egy olyan vers, amely mélyen megérintett: a halászokon hatalmas csizma van, és viharban, ha a hajó felborul, a nehéz csizmaik miatt halnak meg, de hordaniuk kell őket, hogy megtartsák egyensúlyukat. Ez egy kiváló, tragikus vers, amelynek témája a halál... és a holttestek. (A partitúra Bécsben van, nem Hamburgban.)¹⁵

Ez egy példája a magyar hangulatnak, a magyar irodalomnak. Nagyon fiatalon, háromévesen tanultam meg olvasni, és négyévesen már faltam a könyveket. Főleg meséket olvastam, az *Ezeregyéjszaka* meséit (a gyermekeknek szánt kiadást, magyar nyelven), rengeteg német mesét Grimm-től és másoktól, aztán Andersent is, és sok magyar népmesét (volt egy nagyon szép mesegyűjteményünk, olyan, mint Grimmé németül vagy Perrault-é franciául, 19. század végi mesékkel). És már öt-éves koromtól kezdve olvastam felnőtteknek szóló regényeket is, amelyek egyáltalán nem voltak nekem valók, lehet, említettem már...

✓ **F. B.:** Krúdyt?

✓ **L. Gy.:** Krúdyt,¹⁶ igen, már ötévesen olvastam. Az ő műveit nem engedték olvasni a gyerekeknek, mert rendkívül melankolikusak, nyomasztóak és sóvárgóak. Nagy író, úgy hiszem, mély nyomot hagyott bennem.

Mit is mondhatnék még ezekről az időkről? Gyűlöletes politikai hangulat támadt: először éles viták alakultak ki Magyarország és Románia között, majd felerősödött az antiszemitizmus, és mindez egymásra halmozódott. De ez nem életem első tíz éve alatt, inkább utána történt.

Féltve óvtak gyerekkoromban, amit egy kis- és középpolgárság közötti, értelmiségi, de nem valami gazdag, anyagilag kissé visszafogott családban töltöttem. Mindig is rendkívül egyszerűen éltünk, noha anyám szemészorvos volt (igen sokéig élt, csak két éve halt meg), apám pedig... de hát ezt már leírtam...

✓ **F. B.:** Igen, sokat beszélt az apjáról, azt viszont nem tudtam, hogy az anyja orvosként praktizált.

✓ **L. Gy.:** Igen, de nem feltétlenül a megélhetésért. Ebből a szempontból rendkívül jószívű volt, szinte senkitől sem kért pénzt. Apám jó anyagi helyzetben volt (a későbbiekben ez leromlott). Sohasem voltunk szegények, nem mondhatom, hogy ínségben nőttem volna fel: kisebb megszorításokkal, de nagyobb gond nélkül éltünk. Egyfajta helyhez kötött életmódunk volt, igencsak kevés utazással (az anyagi helyzetünk nem tette lehetővé, hogy nyáron elmenjünk nyaralni).

Amikor Kolozsvárra költöztünk, Marcsi nagynéném és a nagybácsim, akit Henriknek hívtak, Dicsőszentmártonon maradtak. Később elköltöztek egy másik erdélyi városba, amely románul a Târgu Mureș nevet viselte (magyarul Marosvásárhely), ez egy akkoriban ötvezres lakosságú kisváros volt, amit a Maros szel át. Éveken keresztül itt töltöttem szinte minden nyaramat, a nagynénémnél. Ez jelentős város volt a magyar hagyományok szempontjából, mivel ahhoz a régióhoz tartozott, amit Székelyföldnek hívunk (a székelyek egy bizonyos dialektusban beszélő magyarok). Egy kissé különös terület volt, az egyetlen, amely a középkor alatt nem volt feudális berendezkedésű. A székely (igencsak eltérő tradíciójú) és német lakosság (akiket Erdélyben szászoknak hívnak, még ha nem is szászok; a nyelvük közeli rokonságban áll azzal a dialektussal, amit Luxemburgban és Haut-Moselle környékén beszélnek, ez egy frank dialektus, mint az ófrancia) bizonyos kiváltságoknak örvendett. A 12. századi magyar királyok meghagyták az itteni parasztok szabadságát, a határőri feladatok elvégzéséért cserébe nem hajtották őket iga alá, tulajdonképpen katonák voltak. Ez az előnyös helyzet később sem változott meg, és ennek köszönhetően a székely kultúra hordozott valami egészen sajátosat... rendkívül büszke, sőt hiú és kevély emberek voltak. A magyar többségű (de, úgymond, „rendes” magyar többségű) Kolozsvár és Marosvásárhely kapcsolatában fennálló hangulat egészen sajátos volt. Kolozsváron számos, rendkívül régi iskola volt, nem egyetlennek hívták őket, hanem egyszerűen iskolának (és később líceumnak). Ezek tulajdonképpen főiskolák voltak, teológiaiak például. Talán ismeri a Bolyai nevet, egy matematikus volt.

✓ **F. B.:** Hogyne!

✓ **L. Gy.:** Két Bolyai is van. Farkas,¹⁷ az apa és János,¹⁸ a fia. Bolyai János a nem euklidészi geometria feltalálójának egyike volt (Lobacsevszkijjel¹⁹ egy időben). Ez még a 19. század elején²⁰ történt. Ebben a városban élt. Marosvásárhely még erősebb kulturális hagyományok jegyét hordozta, mint Kolozsvár.²¹ Talán ez is nyomot hagyott bennem.

Nehezen kezelhető gyerek voltam, súlyosan neurotikus, komoly fóbiákkal, szörnyűséges félelmekkel, és állandóan betegeskedtem (de sohasem súlyosan). Több mint egy évig ágyhoz is voltam kötve egy baleset miatt, egy kezdetben apró kis semmiség miatt, amely térdízület-gyulladásba csapott át. Leestem egy szikláról, és a sérülést nem kezeltük. Nyolc- és kilencéves korom között – borzalmas időszak volt – másfél évig ágyban fekve kellett maradnom. Ezután újra meg kellett tanulnom járni. Iszonyatosan nehéz és egyben rendkívül érdekes volt. Lehetséges, hogy pont ezért olvastam

olyan sokat, mivel nem mozdulhattam. Nem volt súlyos betegség, de mindent megváltoztatott. Előtte olyan voltam, mint bármelyik kisiú. Talán a zeneszerzői ambícióm, legalábbis egy komoly szellemi úton való elindulás szándéka is idáig vezethető vissza... Addig folyamatosan a tudóspályáról ábrándoztam, és a zene, sajnálatos módon, csak később talált rám.

✓ **F. B.:** A zenével kapcsolatban egy igen konkrét kérdést akartam feltenni önnek: tizennégy évesen (1937-ben) kezdett zongorázni, elég egyszerű, kezdőknek szánt darabokat játszva, és pontosan ekkor fogott bele a komponálásba, Grieg stílusában. Mikor ismerte meg vagy kezdte játszani Bartók darabjait a *Mikrokozmoszból*?

✓ **L. Gy.:** Akkoriban a *Mikrokozmosz* még nem volt jelen a zenei térben. Csak a háború után ismerem meg. Bartók a harmincas években írta, de csak a negyvenes években adták ki (Amerikában, a Boosey & Hawkesnál). De ez már a háború alatt történt. [...] ²² Bartók volt a legnagyobb zeneszerző, de mikor még Magyarországon élt (1940-ben emigrált, és sohasem tért vissza, mivel 1945-ben elhunyt), személyesen sohasem találkoztam vele, noha kétszer is adott koncertet Kolozsváron. A családunk néhanapján eljárt ezekre, de nem követtük a zenei élet fejleményeit; Európa egyik legeldugottabb sarkában éltünk... a hegyekben. Bartók egy meg nem alkuvó, erősen független személyiség volt, és nem kedvelték őt a hivatalosan jegyzett magyar kulturális élet képviselői. Ő is baloldali politikai beállítottságú volt, amit nem néztek jó szemmel a jobboldali, olaszbarát politikai légkörben. Egyébként sem akart egy Hitlerrel szövetséges országban maradni. Rendkívül keveset játszották a zenéit, mind a rádióban, mind a koncerteken. Pedig nagy zongorista volt, és gyakran játszotta Budapesten a korszak klasszikusait. Manapság azt hiszik, hogy ekkor már elismerték a zenéjét, de nem! Dohnányit ²³ tartották sokra, aki szintén jelentős személyiség volt, de nem említhető egy lapon Bartókkal. Rajta kívül még Kodályt is sokkal többen ismerték. Bartók modernista volt. Gyakorlatilag nem hallottam a zenéjét a rádióban, még ha ismerték is a nevét. Azt hiszem, nem is hallottam Bartókot, csak tizenhét-tizennyolc éves koromban, előtte soha. A zongoraleckéimben sem szerepelt.

✓ **F. B.:** Egész pontosan azokra a műveire akarok kilyukadni, amiket Kolozsváron komponált, még a háború előtt. Tudom, hogy némelyik eltűnt, másokról Nordwall úrtól kapott fénymásolataim vannak. Például fel szerettem volna tenni egy kérdést egy négy kisebb zongoradarabból álló sorozattal kapcsolatban, amelyeket mind ostinatóra írt...

✓ **L. Gy.:** Igen, 1941-ben, ekkor már jártam zeneszerzésórákra.

✓ **F. B.:** A *Basso ostinato* cím a sorozat összes darabjára vonatkozik?

✓ **L. Gy.:** Igen, mind basso ostinatóra íródtak. Ha jól emlékszem, tulajdonképpen a zeneszerzői képzésre való felvételi vizsgára komponáltam ezeket. 1941-ben leérettségiztem, és szeptemberben tettem felvételi vizsgát a konzervatóriumban.

✓ **F. B.:** E négy darab alapötletében visszaköszön a magyar népdalok emléke, vagy teljes mértékben saját ihletésű?

✓ **L. Gy.:** A stílusukban talán... Esetleg van egy magyar gyerekdal mintájára írt rész itt? [*énekel*] Tulajdonképpen nincs! Ez fríg hangnem, ilyen formában [*újra énekel*]. Van egy hasonló zenei modell, de nem ilyen formában. A második darab a tritónuszon alapszik: nem!

✓ **F. B.:** A második darabbal kapcsolatban: Várnai Péterrel ²⁴ való beszélgetésében arról beszél, mi vezette önt a mechanikus stílusú zene írására, és ott azt mondja, hogy ez utóbbi nem a *Poèmes symphonique pour cent métronomes* vagy a *Nouvelles aventures Horloges démoniaques* című szakaszának komponálásáig vezethető vissza, hanem fiatalkorára, amikor írt egy olyan darabot, amiben a bal kéz meccanico dallammenetet játszik tritónuszban, míg a jobb szintén meccanicoan játszik. Erről a darabról lenne szó?

✓ **L. Gy.:** Igen, de egy másik, négykezes, még mechanikusabb stílusú zongoradarabról is. Ebben van a tritónusz.

✓ **F. B.:** Pontosan ugyanígy beszélt akkor is erről a négykezes darabról, amiben négy különböző ostinato is van... [az 1942-ben írt *Tréfás induló*ról (*Marche amusante*) van szó, allegro zongoradarab négy kézre].

✓ **L. Gy.:** Ez a darab kissé hasonlít Stravinsky három kvartett-műve közül az elsőre, ez a modell gyakran előfordul. De nem ismertem Stravinskyt. Azt hiszem, több gépies darab is van. Nordwalltól szereztem meg ennek az indulónak [*Tréfás induló*] a kottáját. Gondolom, ezek azok a dolgok, amiket nem sokkal azelőtt talált Budapesten. Van Önénél más négykezes zongoradarab is?

✓ **F. B.:** Nem, csak ez.

➤ **L. Gy.:** Jó pár van belőle. Meg fogom őket keresni Önnek, cserébe pedig elküldhetné a négy basso ostinatóra írt művet. Rendkívül meglepődtem, mert emlékszem, hogy csináltam ilyesmit, de... azon gondolkodom, hogy... [énekel] Itt, itt van egy magyar népéneki minta! De azt hiszem, ez csak egy minta, nem igazán a népénekből való. Természetesen ebben az időben már jól ismertem Bartók zenéjét. A *Mikrokozmosz* még nem készült el (legalábbis nem publikálták), de az olyan darabok, mint például a *Gyermekeknek*, és még számos más mű is, már befejezettek voltak. Tizennyolc évesen [1941-ben] már nagyon is ismertem Bartók műveit.

➤ **F. B.:** Még mindig az ebben az időszakban (a negyvenes években) írt műveivel kapcsolatban, volt egy *Kis zongoratrió hegedűre, csellóra és zongorára*...

➤ **L. Gy.:** Igen, írtam ilyet. Ez volt az első előadott darabom.

➤ **F. B.:** Ön is játszott az előadáson?

➤ **L. Gy.:** Igen, két barátommal.

➤ **F. B.:** Zongorán?

➤ **L. Gy.:** Igen, ez egy nagyon egyszerű darab volt.

➤ **F. B.:** Elbűvölő darab, és a lassú felvezetésben már látszik a kánonletét.

➤ **L. Gy.:** Azt hiszem, ekkor már tanultam zeneszerzést. Az utolsó darabok, amelyeket igencsak naiv módon írtam, az ostinatók voltak. Aztán egy nagy tanárhoz kerültem: Farkas Ferenchez.

➤ **F. B.:** Mintha egyszer hallottam volna egy darabot tőle, bizonyos tánczenék átíratát vonószenekarra.

➤ **L. Gy.:** Gyakran foglalkozott ilyesmivel. Zeneszerzőként nem volt jelentős, de tanárként zseniális volt, és igen sokat követelt. Egy tanév alatt megtanított nekem mindent a klasszikus összhangzat-tanról. Akkor már végeztünk az összhangolással Bach stílusában, és megtanultuk a hangnemváltásokat... További egy évet szántunk a basszus alapú harmóniára... Komoly elvárásai miatt rendkívül gyorsan haladtunk. Jó pár harmónia- és ellenpontgyakorlatot végeztem. Nála igencsak be kellett gyakorolnunk ezeket, és ennek köszönhetően gyorsan fejlődtem ezekben az években... és azért is, mert a zeneszerzőkurzus kezdetekor teljesen naiv voltam.

➤ **F. B.:** Maradtak töredékei a *Szimfóniának*, amibe 1938-ban belekezdett?

➤ **L. Gy.:** Nem. Kár érte, egy egészen megérintő naivítás emléke lehetne. A mai napig emlékszem, hol hagytam őket a lakásunkban (Kolozsváron). Amikor szüleimet és testvéreimet Auschwitzba deportálták, és mikor munkaszolgálatra küldték, a bútorainkat mind elvitték, többé nem találtuk meg őket. Később, amikor anyám és én visszatértünk (apám és a testvéreim meghaltak), visszaadták a régi lakásunkat, de új bútorok után kellett néznünk. Háromszobás lakás volt, egy helyiséggel apámnak, egy anyámnak, egy pedig a testvéremnek és nekem. Elég szűkös volt, anyám a saját szobájában tartotta a személyzeti rendeléseit. Ennek ellenére apámnak igen nagy könyvtára volt (rendkívül büszke voltam a több mint háromezer könyvére). De később, mikor rosszabb anyagi helyzetben voltunk – előtte általában négyszobás lakásaink voltak –, az egész lekerült a pincébe, a könyveknek csak töredéke maradt a lakásban, egészen lesújtó volt. De mindig is hitt abban, hogy Hitler elveszti a háborút, és utána új életet tudunk kezdeni; ez számomra megadatott, neki nem. A szobában, amiben a testvéremmel laktunk, volt egy nagy, két részre osztott asztal (egyik fele az övé, a másik az enyém volt) egy fiókféséllyel, amiben iratokat tároltunk. Minden ott maradt. A *Szimfónia* egy dosz-sziében volt; az egész eltűnt. Csak a szerencsének köszönhető, hogy megmaradt, ami megmaradt, mint ezek a kották. Nem tudom, hogyan.

➤ **F. B.:** Igen, maradtak részletek egy befejezetlen vonósnégyesből is.

➤ **L. Gy.:** Igen, egy tétel, azt hiszem.

➤ **F. B.:** *Sonata mi-minore* vonósnégyesre. Hat oldal mindenesetre megvan még.

➤ **L. Gy.:** Amikor visszatértünk, én a háborúból, anyám pedig a koncentrációs táborból, néhány dolog megmaradt. A pincében megtaláltunk több ruhát, kottát és könyvet is. A mai napig vannak köteteim, amik a szüleimnél voltak kiskoromban. Azt hiszem, volt idejük néhány dolgot nagyobb faládákba tenni, bőven volt hely a pincében. Ezek maradtak meg. Már nem tartózkodtam otthon, két hónapja katona voltam. Azt hiszem, ma már semmi esélye annak, hogy bármit megtaláljunk, ami nem a pincében volt. Nagyon kár, mindent elfelejtettem ebből a *Szimfóniából*, pedig annyira szeretném felidézni. Még a témákat is elfelejtettem, nem is értem, miért... csak két tételt írtam meg.

➤ **F. B.:** Tehát ez egy befejezetlen szimfónia volt...

➤ **L. Gy.:** Teljesen félkész... [nevet]. És egészen naiv, mert amit addig ebben a hangszereléstankönyvben²⁵ olvastam... egyszerűen képtelenség volt.

✓ **F. B.:** Úgy tudom, a háború után ön hazagyalogolt Aradról...

✓ **L. Gy.:** Nem, egy erdőből, Debrecentől nem messze délre. Debrecen és Nagyvárad között. A mai napig nem tértem vissza oda. Volt ott egy erdő, nagy szerencsémre, mivel a magyar síkságot mindenhol megművelik, és októberben lehetetlen volt elrejtőzni a növényzetben (míg nyáron el lehetett bújni a búzatáblákban): hatalmas szerencsém volt, hogy megtaláltam azt az erdőt.²⁶

✓ **F. B.:** Tehát hazaért Kolozsvárra. Akkor már november volt?

✓ **L. Gy.:** Nem, még októberben értem haza. És ha jól emlékszem, október 10-én vagy 11-én elrejtőztem, és egy napra rá megérkeztek az oroszok. Ezután jó időbe telt gyalog visszatérnem Kolozsvárra, kis szakaszokban, talán tíz nap is eltelt (négy nap alatt is meg lehet tenni az utat, de mégiscsak közel kétszáz kilométeres távról van szó). Pár napig Nagyváradon maradtam... Október végén, 22-e környékén már Kolozsváron voltam.

✓ **F. B.:** Az 1944 októbere és 1945 szeptembere közötti közel egy évet Kolozsváron töltötte.

✓ **L. Gy.:** Igen, és 1945 szeptemberében elmentem Budapestre.

✓ **F. B.:** És újra komponált...

✓ **L. Gy.:** Igen. Beiratkoztam az egyetemre, ami elég hamar újra nyitott. Októberben még ott voltak az oroszok, viszont már novemberben vagy decemberben mehettünk egyetemre. De sohasem jártam be órákra. Filozófia- és művészettörténet szakra mentem, mert ez volt a legegyszerűbb, és érdekelt a festészet. De végül, azt hiszem, csak egyszer mentem be órára. Mégis fontos volt oda járnom, hogy tudjak enni, mivel az egyetemi menzán ingyenes volt az étkezés. Szükség volt hallgatói igazolásra is, ellenkező esetben az oroszoknak kellett dolgoznunk. És mivel nem volt pénzem... Néhány hetet egy könyvesboltban is dolgoztam eladóként. Nem tudom, miből éltem, ösztöndíj nem volt. Adtak némi segílyt azoknak, akik a hitleri elnyomást megélték, egy kis anyagi segítség volt az első hónapokhoz. Aztán a barátaim segítettek, mikor egyetemi hallgató voltam – sok barátunk volt –, így a komponálásnak szentelhettem az időm. Találtam egy zongorát, amit pár hónapra kibéreltem... egyáltalán nem volt egyszerű.

Nagy részét ennek az időszaknak betegen töltöttem. Kórházban voltam mellhártyagyulladás-sal. Még katonaként kaphattam el, amikor a közvetlen környezetemben terjedt a tüdővész. 1944 decemberében három hónapra kórházba küldtek, ahol kiváló ingyenes kezelést kaptam.

✓ **F. B.:** És az anyja csak február vagy március környékén tért vissza Kolozsvárra...

✓ **L. Gy.:** Áprilisban, 1945 áprilisának elején. Emlékszem, decembertől februárig beteg voltam, majdnem végig kórházban feküdtem, aztán anyám visszajött, és nem sokkal később kiengedtek a kórházból.

✓ **F. B.:** Ekkor komponált néhány művet, és többek közt Nordwall úr eljuttatta hozzám egy kis fekete füzet fénymásolatát, amin *Bicinia bicia* címmel ellátott dalok vannak.

✓ **L. Gy.:** Igen, azok egészen magánjellegűek.

✓ **F. B.:** Tulajdonképpen valami rendkívül személyesnek hiszem őket.

✓ **L. Gy.:** Nincsenek titkaim [*nevet*].

✓ **F. B.:** Úgy értem, van bennük egy bariton hang, ami, feltételezem, az öné, és egy mezzo... [*Bicinia bicia*, hét, 1945. június 7. és október 17. között komponált duo]

✓ **L. Gy.:** Igen, volt egy Brigitte nevű barátom. Jóval később feleségül vettem, ez volt az első házasságom (háromszor házasodtam, és ma is házas vagyok). Brigitte egy olyan lány volt, akivel gyakran énekeltünk együtt együttesekben, kórusokban, egyszer még egy hivatásos együttesben is (öten voltunk, és Kolozsváron adtunk koncerteket). Brigittét „Bicinek” becéztük, és mivel ismertem többszólamú darabokat két énekesre *Bicinia* címmel, rá gondoltam, amikor *Bicinia bicia*-nek neveztem el a gyűjteményt.

✓ **F. B.:** Ugyanazt a kérdést szerettem volna feltenni, amit a négy, *Basso ostinato* című zongoradarab-bal kapcsolatban. Amikor zongorán játszuk vagy énekeljük őket, az a benyomásunk, hogy van bennük valami, ami a közép-európai népeket idézi.

✓ **L. Gy.:** Pontosabban magyar, nem általánosságban közép-európai. Nem kis befolyása volt rám a román folklórnak is, de nem ezekben a darabokban.

✓ **F. B.:** Ezekben ténylegesen előfordulnak zenei idézetek, töredékek, vagy itt is csak hangulatról van szó?

▼ **L. Gy.:** Csak hangulatról van szó. Mutassa csak... Ide „Gyuri” van írva, ez a becenevem (mint Brigittének a Bici). Azon gondolkodom, hogy ez az én írásom-e, mert Brigitte is sokat másolta a kötőjeleket... Igen, ez az én írásom (sokat változott). Ez mind egy kissé Bartók és Kodály stílusában íródott, a magyar iskola szerint. Rengeteg hasonló fekete füzetem volt.

Ez a darab József Attila egyik verséről készült. Nagyon szerettem, írtam belőle egy változatot két női hangra is [Ligeti itt a *Betlehemi királyokat* említi].

[*Aztán, a Bicinia bicia utolsó ciklusát énekelve*] itt, ebben van egy népénektöredék [A *Repülj madárból*] az utolsó darabban, amit két hangra dolgoztam át, de a többiben nincs. Úgy látom, van a karakterében egy kis beütés a román folklórból, inkább magyaros darab, de enyhe román árnyalattal...²⁷

(Fordította: Matuz Bence)

JEGYZETEK

¹ Simon Gallot operaénekes, a *La Note brève* együttes művészeti igazgatója, egy Ligeti Györgyről írt értekezés szerzője. A cikk eredeti, francia változatát a *Hungarian Studies* folyóirat közölte (n° 31, 2017/2, 175–190.). Köszönjük Henri de Montety segítségét, aki felhívta a figyelmet a témára, és közvetítette a cikket a Kortársnak.

² Ove NORDWALL, *György Ligeti. Eine monographie*, Schott, Mainz, 1971.

³ Paul GRIFFITHS, *György Ligeti*, Robson Books, London, 1983.

⁴ Ligeti ez alatt azt érti, hogy a mű a laikus olvasók számára is érthető.

⁵ Pierre MICHELL, *György Ligeti, compositeur d'aujourd'hui*, Minerve, Párizs, 1985.

⁶ Ezt a fordítást nem adták ki. Végül Catherine Fourcassié fordította újra évekkel később a cikket németről: *Neuf essais sur la musique*, Contrechamps, Genf, 2001.

⁷ Francis BAYER, *De Schönberg à Cage, Essai sur la notion de l'espace sonore dans la musique contemporaine*, Klincksieck, Párizs, 1981.

⁸ A vártnál előbb megjelent mű valószínű címe: Jean-Noël van der WEID, *La musique du XXe siècle*, Hachette, Párizs, 1992.

⁹ „Mein Judentum”, részlet Hans Jürgen Schultz művéből: *Mein Judentum*, Benziger, Zürich–Düsseldorf, 1999, 209–221.

¹⁰ „Musikalische Erinnerungen aus Kindheit und Jugend” [Gyermek- és fiatalkori zenei emlékek], Ludvig Strecker nyolcvankilencedik születésnapja alkalmából, Mayence, Schott, 1973, 54–60.

¹¹ Ligeti Sándor, született Auer Sándor (1890–1945).

¹² Ligeti Ilona, született Somogyi Ilona (1893–1981).

¹³ Ligeti itt gimnázium alatt azt érti, ami Franciaországban a középiskola első és második felének összevonása.

¹⁴ Más szövegekben Ligeti főleg Antal Márkot említi.

¹⁵ Számos Ligeti-kézirathoz hasonlóan a partitúra ma Svájcban, a bázeli Paul Sacher Stiftungban tekinthető meg.

¹⁶ Krúdy Gyula (1873–1933).

¹⁷ Bolyai Farkas (1775–1856).

¹⁸ Bolyai János (1802–1860).

¹⁹ Nyikolaj Ivanovics Lobacsevszkij (1792–1856).

²⁰ Bolyai „abszolút geometria” elnevezésű rendszerét 1831-ben dolgozta ki.

²¹ Bár Ligeti itt német néven említi Kolozsvárt (Klausenburg), az olvasás megkönnyítése érdekében a teljes cikkben ugyanazt az elnevezést használjuk.

²² Az 1/7-es audiokazetta A oldalának vége.

²³ Dohnányi Ernő (1792–1856).

²⁴ *György Ligeti in conversation with Péter Várnai, Josef Hausler, Claude Samuel, and himself*, Eulenburg, London, 1983.

²⁵ Marcsi nagynénje vette meg neki Siklós Albert hangszereléstan-tankönyvének második kötetét: SIKLÓS ALBERT, *Hangszereléstan*, Rozsnay Károly, Budapest, 1910.

²⁶ 1944. szeptember 23-án a Vörös Hadsereg első egységei átkeltek a magyar határon. Az egyre közeledő front miatt evakuálták a nagyváradi erődítményt, ahol Ligetiit fogva tartották. A foglyokat Berettyóújfalura szállították, néhány kilométerre az ütközetektől. Október 10-én Ligetinek néhány más fogvatartottal együtt sikerült megszöknie a táborból. Egy Konyár és Hencida falvak között lévő erdőben találtak menedéket, ahol megvárták a szovjet csapatok érkezését. A tábor összes többi fogvatartottját Mauthausenba deportálták.

²⁷ Az 1/7-es audiokazetta vége.